

УДК 502.45
© 2015

К.К. ГОЛОБОРОДЬКО,
кандидат біологічних наук,

О.Є. ПАХОМОВ,
доктор біологічних наук

Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Україна
E-mail: holoborodko.kk@gmail.com

Розглянуто особливості охорони комплексу рідкісних і зникаючих видів Лускокрилих (Lepidoptera) в об'єктах природно-заповідного фонду (ПЗФ) Дніпропетровської області, на території якої зареєстровано 76 видів з охоронним статусом різного рівня.

Ключові слова: рідкісні та зникаючі лускокрилі (Lepidoptera), охорона природи, Дніпропетровська область.

У середині ХХ ст. гостро постає проблема збереження видів комах. Уперше на науковому рівні таке питання обговорювалося в 1955 році на засіданні Міжнародного комітету з біологічної боротьби з комахами й рослинами, шкідливими для сільського господарства. Саме з цього часу починається розвиток нового напрямку в ентомології – розробка засобів охорони комах.

В Україні у 60–70 роках у фауністичних дослідженнях отримано певні результати, що сприяло укладанню першого реєстру видів, які потребують охорони. У виданнях за напрямом з'являються перші праці, присвячені теоретичним та практичним засобам охорони фауни [1, 8, 11]. 4 серпня 1976 року виходить постанова Ради Міністрів УРСР “Про заснування Книги рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин Української РСР – Червоної книги Української РСР”. До цієї постанови було включено перелік із 18 видів комах, серед яких 12 належали до ряду лускокрилих.

Початок 1980 року був позначений виходом першої однотомної Червоної книги Української РСР. З цього часу починається й певна регіоналізація розвитку справи охорони комах. Підсумком майже 20-річної ро-

АНАЛІЗ ОХОРОНИ
ЛУСКОКРИЛИХ (LEPIDOPTERA)
У СУЧАСНИХ ОБ'ЄКТАХ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО
ФОНДУ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

боти, присвяченої дослідженню лускокрилих фауни Дніпропетровської області, стала праця В.О. Барсова (1983) [2], в якій учений детально аналізує стан 36 видів рідкісних лускокрилих. Наступного року колектив кафедри зоології ДДУ випускає першу й до цього часу єдину збірку, присвячену рідкісним і зникаючим комахам регіону [9]. У наведеному анотованому переліку – 97 видів лускокрилих. Це видання по суті є першим списком рідкісних і зникаючих видів комах регіону.

Наступні публікації, стосуються проблем охорони ентомофауни регіону [3], переважно мали уточнювальний і доповнювальний характер. 1987 року надруковані дві знакові праці, присвячені аналізу критеріїв занесення комах до Червоних книг [10] та проблемам і перспективам їх охорони. В останньому десятиріччі ХХ ст. друкується друге видання Червоної книги України [13], до переліку якого було внесено 58 видів лускокрилих.

2009 року виходить друком третє видання Червоної книги України (59 видів) [14]. Опубліковано спеціальні роботи, присвячені проблемам охорони Lepidoptera Дніпропетровської області [4–7, 15]. Підсумком великої роботи багатьох поколінь

вчених як регіону, так і країни в цілому можна вважати випуск Червоної книги тварин Дніпропетровської області [12], в якій узагальнено значний за обсягом матеріал з поширення рідкісних і зникаючих видів лускокрилих регіону. Отже, **метою наших досліджень** є аналіз охорони лускокрилих в об'єктах ПЗФ Дніпропетровської області.

Результати досліджень та їх обговорення. Структура ПЗФ Дніпропетровської області побудована згідно з класифікацією, прийнятою в Законі “Про природно-заповідний фонд України”. Відповідно до цієї класифікації об'єкти можуть мати загальнодержавне (підпорядковані державі через Кабінет Міністрів України) або місцеве значення (утворені органами місцевого самоврядування, наприклад обласними радами). Як загальнодержавні, так і місцеві об'єкти входять до спільного державного реєстру. На обидві категорії однаковою мірою поширюється дія чинного природоохоронного законодавства.

На жаль, динаміка створення об'єктів ПЗФ і в Україні, і в Дніпропетровській області надто повільна. Станом на 2014 рік в області організовано 172 заповідних об'єкти різного рівня, розташовані на площі 89718,55 га. Серед них загальнодержавного значення – 30 об'єктів на площі 30347,7 га, місцевого значення – 142 об'єкти на площі 59370,85 га. Це лише близько 2 % загальної площі області (3 192 300 га).

Спеціальних заходів з охорони лускокрилих у жодному з об'єктів ПЗФ області не проводиться. Як правило, *Lepidoptera* охороняються в комплексі з іншими рідкісними та зникаючими комахами. У першу чергу відзначимо, що Дніпровсько-Орільський природний заповідник має територію з найвищим у Дніпропетровській області статусом заповідання. Створений заповідник постановою уряду України в 1990 році на базі загальнозоологічного та орнітологічного заказників “Таромський Уступ” та “Обухівські Плавні” з ініціативи великої групи дніпропетровської інтелігенції та республіканських природоохоронних органів.

Заповідник репрезентує унікальний ландшафт і біорізноманіття долини Дніпра та

заплави його притоки (р. Оріль), а також їх акваторій. Охоронна зона заповідника становить 3125 га. Дніпровсько-Орільський природний заповідник – єдиний природоохоронний об'єкт, територія якого розташована безпосередньо у заплавної частині, у групі біотопів тривалозаплавних лісів р. Дніпро. Рідкісні та зникаючі види лускокрилих, що підлягають охороні, тут представлені здебільшого видами північних зоогеографічних комплексів. Спеціальні заходи з охорони чи моніторингу видів лускокрилих у заповіднику не проводяться. Охорона тут здійснюється за рахунок збереження та повної ізоляції від антропогенного впливу стацій рідкісних видів, підтримання екологічної рівноваги в усіх біотичних системах даного резервату.

У практиці охорони природи ландшафтний принцип виділення заповідних територій досить поширений. Ландшафтні заказники порівняно з іншими їх типами посідають перше місце в Україні. Охорона ландшафтів на Дніпропетровщині здійснюється в 11 ландшафтних заказниках. Після спеціалізованих ентомологічних заказників ландшафтні посідають друге місце за значенням, тому що в них об'єктом охорони є ландшафт, а це означає охорону всіх компонентів природи, включно з біотою. В інших типах заказників охорона здійснюється за принципом виділення головного об'єкта охорони, а середовище, де розташований цей об'єкт, іноді використовується і після заповідання.

У групі біотопів зональних степових ділянок правобережжя р. Дніпро розташовані ландшафтні заказники “Балка Північна Червона” і “Богданівський”. Обидва займають балкові комплекси зі степовою рослинністю. Рідкісними елементами комплексу вищих різновусих лускокрилих у заказниках є види *Acherontia atropos*, *Hyles livornica*, *Teia dubia*, *Euplagia quadripunctaria*. Ландшафтні заказники “Кільченський”, “Отченашкові Наділи” та “Вершина” розташовані у групі біотопів зональних степових ділянок лівобережжя р. Дніпро, де розміщені стації видів, що підлягають охороні, – *Saturnia pyri*, *A. atropos*, *Hyles hyppophaes*, *E quadripunctaria*.

П'ять ландшафтних заказників розташовані у лісових біогеоценозах. Заказники “Балка Кирпична” і “Старовишневецький” організовано у групі біотопів байрачних лісів колишньої порожистої частини р. Дніпро. Дослідженнями встановлено популяції таких рідкісних видів: *Hemaris tityus*, *T. dubia*, *Laelia coenosa*. Ландшафтні заказники “Комарівщина” та “Приорільський” створено у групі біотопів короткозаплавних лісів. Головна особливість – у заказниках знайдено популяції більшості видів рідкісних у межах області *Notodontidae*, що повинні підлягати охороні на Дніпропетровщині (*Notodonta torva*, *Pheosia gnoma*, *Peridea anceps*).

В області організовано 8 лісових і 15 ботанічних заказників. Охорона ботанічних об'єктів природи є важливою умовою охорони видів комплексу вищих різновусих лускокрилих. Трофічний зв'язок зумовлює особливості просторового розподілу популяцій, адже більшість видів – дендрофаги, а серед ботанічних заказників переважно – резервати саме лісової рослинності, тобто охорона рослинного угруповання є основою збереження стацій видів комплексу вищих різновусих лускокрилих.

Виняткове значення мають заказники “Урочище Балка Гостра”, “Трабівський”, “Балка Бандурка”, “Балка Парна”, “Урочище Балка Климова”, “Велика Западня”, “Урочище Балка Глибока”. Ця низка заказників створює природоохоронний каркас у групі біотопів тривалозаплавних лісів р. Дніпро. Тільки в них постійно спостерігаються популяції рідкісних для області неморальних видів: *Gastropacha quercifolia*, *G. populifolia*, *Aglia tau*, *Lemonia taraxaci*, *Marumba quercus*.

Природоохоронний каркас створює й лісовий заказник “Яців яр” із системою ботанічних заказників Синельниківського району. Ці природоохоронні об'єкти організовані для збереження рослинних угруповань у балково-яружній системі р. Дніпро (байрачні ліси та степові цілинки). У місцевості розташовані популяції рідкісних лісостепових і степових елементів (*Trichiura crataegi*, *Drymonia velitaris*, *Chelis maculosa*), які існують у межах природоохоронних

територій, спрямованих на збереження ботанічних об'єктів.

Окремо розглянемо природоохоронну мережу, організовану в групі біотопів аренних і короткозаплавних лісів р. Самара. Із досліджень відомо, що саме у Самарському бору міститься ядро біорізноманіття комплексу лускокрилих. Тому охорона біогеоценозів цієї екосистеми є досить важливою складовою організації охорони фауни Дніпропетровщини. Певним недоліком в організації охорони цього об'єкта є те, що більшість природоохоронних територій його є пам'ятками природи. Як наслідок, охороняється багато невеликих за площею ділянок, що між собою абсолютно не поєднані.

Охороняти види комплексу лускокрилих у межах пам'яток природи різного типу досить складно. Головна причина складності полягає в невеликих розмірах ділянок, що відводяться під охорону, а також в особливостях природокористування на таких об'єктах.

У межах Дніпропетровської області створено три заповідні урочища. На жаль, нині не існує фактичного матеріалу, за яким можна було б провести аналіз, щодо видів лускокрилих, оскільки вони на час відкриття цих об'єктів не досліджувались.

Особливістю охорони видів вищих лускокрилих у ботанічних садах та парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва є те, що об'єкти охорони розташовані у межах сучасних міст і за своїм змістом є повністю перетвореними людиною біотопами. Фауна таких природоохоронних об'єктів збіднена. Дослідження показали, що в таких умовах жоден із рідкісних видів не утворює постійних популяцій.

Багаторічні дослідження комплексу видів *Lepidoptera* дозволили на території Дніпропетровської області зареєструвати 76 видів з охоронним статусом різного рівня. Аналіз знахідок виявив, що більшість реєстрацій зроблено в екосистемах, що знаходяться в долинах річок Дніпро, Самара та Орель, у тому числі в об'єктах природно-заповідного фонду. Спеціальних заходів з охорони рідкісних і зникаючих видів лускокрилих на території об'єктів ПЗФ області не проводиться.

Бібліографія

1. Апостолов Л.Г. Редкие виды насекомых юго-восточной Украины и пути их охраны / Л.Г. Апостолов, В.А. Барсов // Об охране насекомых: тезисы докл. III Совещ. – Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1976. – С. 11–14.
2. Барсов В.А. Охрана открытых ландшафтов, их растительности и энтомофауны в условиях степного Приднепровья / В.А. Барсов // Исчезающие и редкие растения, животные и ландшафты Днепропетровщины. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1983. – С. 103–110.
3. Барсов В.А. Состояние генофонда энтомофауны Днепропетровской области / В.А. Барсов // Франция та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: тези допов. IV Міжнар. конф. – Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1997. – Т. 2, ч. 2. – С. 5–6.
4. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Вищі різновусі лускокрилі. Совки (Lepidoptera: Noctuidae) / З.Ф. Ключко, К.К. Голобородько, О.Є. Пахомов, В.О. Афанасьєва; наук. ред. к. б. н. І.Г. Плющ; за заг. ред. проф. О.Є. Пахомова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2011. – Ч. 2. – 504 с.
5. Fedorenko A.P. Current research issues in the field of protection of fauna / Fedorenko A.P. // Vestnik Zoologii. – 1969, № 5. – P. 3–10.
6. Голобородько К.К. Сучасний стан занесених до Червоної книги України денних лускокрилих (Lepidoptera: Hesperioidea, Papilionoidea) степової зони України / К.К. Голобородько // Рідкісні та зникаючі види комах і концепції Червоної книги України. – К., 2005. – С. 24–27.
7. Голобородько К.К. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Булавовусі лускокрилі (Lepidoptera: Hesperioidea, Papilionoidea) / К.К. Голобородько, О.Є. Пахомов / за заг. ред. проф. О.Є. Пахомова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2007. – 302 с.
8. Голобородько К.К. Біорізноманіття України. Дніпропетровська область. Вищі різновусі лускокрилі (Lepidoptera: Lasiocampoidea, Bombycoidea, Noctuoidea (частина) / К.К. Голобородько, І.Г. Плющ, О.Є. Пахомов; за заг. ред. проф. О.Є. Пахомова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, – 2010. Ч. 1. – 296 с.
9. Goloborodko K.K. Rare and endangered butterflies (Lepidoptera: Hesperioidea, Papilionoidea) the former rapids part of Dnepr / K.K. Goloborodko // Pytannya bioindikacii ns ekologii. – Zaporozhye: ZNU, 2013. – Vol. 19, № 2. – P. 135–145.
10. Методические указания к изучению темы “Редкие и исчезающие беспозвоночные Приднепровья” / Состав. В.А. Барсов и др. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1984. – 43 с.
11. Medvedev S.I. Some of the causes of changes in the entomofauna. the impact of anthropogenic factors on the natural communities of the Eastern-Ukrainian section of the forest / S.I. Medvedev, B.S. Solodovnikov // About the protection of insects. – Erevan: Publishing in AS Arm.SSR, 1976. – P. 99–101.
12. Некрутенко Ю.П. Насекомые в Красной книге СССР / Ю.П. Некрутенко, Ю.А. Песенко, В.Н. Танасийчук // Зоологический журнал. – 1987. – № 66. – С. 198–210.
13. Червона книга Дніпропетровської області. Тварини / під ред. О.Є. Пахомова. – Дніпропетровськ: ВКК “Баланс-Клуб”, 2011. – 488 с.
14. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. М.М. Щербака. – К.: Українська енциклопедія, 1994. – 457 с.
15. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. А.І. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

Рецензент – доктор біологічних наук,
професор Ю.І. Грицан